

Kapela Sv. Jelene u Otrovancu

Kako smo već ranije spomenuli da je naše kulturno-povijesno blago često (čak vrlo često) vezano za crkvu i religiju neće biti nimalo neobično što i ovom prilikom iznosim jedan koliko toliko detaljan opis jednog baroknog sakralnog spomenika iz XVIII. st. sa područja istočne Podravine. Ovom zgodom želio bih i zahvaliti uredništvu Podravskeg zbornika što je prihvatilo ovaj (nazovimo ga) ciklus opisa sakralnih baroknih spomenika koji bi kroz naredna godišta Podravskeg zbornika mogao obuhvatiti i svih ostalih 20-ak što baroknih što barokiziranih crkava i kapela sa područja Podravine i tako stvoriti cjelovitiji prikaz tog lijepog razdoblja u umjetnosti na ovom tlu koje je prodiralo i razvijalo se u teškim vremenima krajem XVII. i u toku XVIII. st. nakon istjerivanja turske vojske sa ovog područja Hrvatske.

Iz opće povijesti sela Otrovanca

Otrovanec, koji leži u istočnoj Podravini i u istočnom dijelu općine Đurđevac, je između mnogih drugih naselja Podravine mjesto koje je nastalo poslije istjerivanja Turaka krajem XVII st. Još uvijek nije jasno da li i na koji način nastavlja tradiciju srednjovjekovnog selišća »Kopachewecz« koje se nalazilo nekoliko kilometara istočnije od Otrovanca, na današnjem predjelu zvanom Črljena Klisa koji je i dobio ime po crkvi što se nalazila kod tog selišća (črljeno kajkavski crveno, odnosno crveni pijesak koji se tu nalazi dok naziv Klisa dolazi od lat. »ecclesia«). Još uvijek nije jasno ni to da li je točna predaja koja kaže da je dio potomaka stasnovništva Kopačevca na razmeđu XVII. i XVIII. st. osnovao Pitomaču, a drugi dio Otrovance.

Na području današnjeg sela pronađeno je arheoloških nalaza iz razdoblja željeznog doba (keramika, strelica) i antike (poznata 1972. pronađena ostava rimskog novca III. st., strelice, fragmenti keramike, cigle, stakla, jedan izvrsno očuvan antički ključ itd.). Prema nekim istraživanjima na južnom dijelu sela mogla bi se u doba antike nalaziti (mutatio) postaja IOVIA (Ioviae) koja je bila povezana sa nedaleko prolazećom poznatom antičkom cestom Poetovio – Mursa.¹

Srednjovjekovnih nalaza na području samog sela do danas nema pronađenih, međutim, to ne znači da oni ne postoje i da se ovdje u to vrijeme nije nalazilo nikakvo naselje.

Današnje selo dosta čudnog imena² nastalo je negdje oko godine 1700. Od 1710. već je u sastavu novoosnovane pitomačke župe (u čijem je sastavu i danas). 1714. u Otrovancu su već 22 kuće, a 1716. 28, dok iz izvora doznajemo poimence za 35 osoba, čija su se prezimena u znatnoj mjeri do danas zadržala. Godine 1733. u selu je 50 kućedomačina, 1771. 465, 1783. 447, a 1789. 353 stanovnika. Prema posljednjem popisu od 1981. Otrovance broji 707 stanovnika. Tokom cijelog svojeg postojanja selo se vrlo neznatno razvijalo, dok je najveći razvoj zabilježen od sredine XIX. pa do početka XX. stoljeća.³

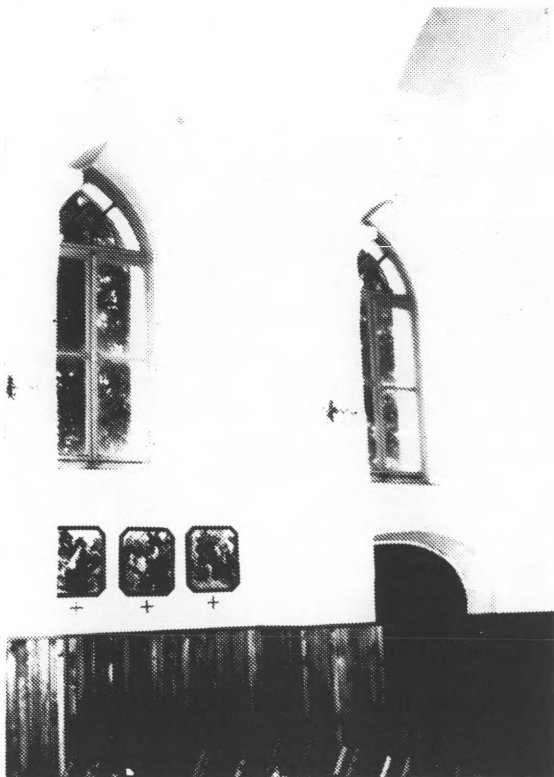
Pogled na kapelu Sv. Jelene sa sjeverne strane

Osim kapele svete Jelene u Otrovancu je ostala sačuvana i tipična krajiška štacija iz kraja XVIII. st. u kojoj je od 1872. smještena škola, koja se u Otrovancu počinje spominjati od sredine XVIII. st.⁴

Stanovništvo se tokom cijelog svojeg postojanja bavilo isključivo ratarstvom i poljoprivredom.

Kapela svete Jelene

U samom selu nije bilo nikakve kapele ili crkve sve do 1746. godine. Do 1737. mještani su se služili starom zidanom kapelom na Črljenoj Klisi. U razdoblju između 1738. i 1746. Otrovanceci nemaju svoje svetište. O stariju srednjovjekovne kapele na Č. Klisi koja je djelomično preživjela turske prodore doznajemo već u XVII. st.⁵ Iz kanonske vizitacije od 1716.⁶ o njoj saznajemo slijedeće: dobro je zaključana i pokrivena je šindrom,

Južni ulaz sa dijelom svoda i prozorima

međutim, zapuštena, a misa se služi samo jednom u toku godine i to 22. svibnja (dan sv. Jelene). Iz vizitacije obavljene 1733.⁷ od strane kanonika Bistričkog saznajemo još pojedinosti. Duga je 6 hvati (11,4 m), široka 3 (5,6 m) a visoka 2,5 hvata (4,7 m). Tada kapela nema oltara već samo neku sliku sv. Jelene koja stoji nad drvenim stolom. U kapelu je moglo stati oko 400 osoba. Nema tornja. Kako je bila podalje od Otrovanca i na nenaseljenom području često je bila opljačkana. Oko kapele se još od oko XI. st. nalazilo groblje na kojem su Otrovančani pokapali svoje pokojne od osnivanja sela i sve do 1733.⁸

Godine 1737. u kapelu na Črljenoj Klisi udario je grom pa se ona zapalila i s vremenom srušila, da bi danas na njezinom mjestu još ostalo samo mnoštvo fragmenata građevnog materijala.

Od 1733. Otrovančani pokopaju svoje mrtve u selu i to na današnjem groblju.⁹

Na zahtjev Otrovančana biskup Juraj Branjug je oko 1740. godine dozvolio izgradnju drvene kapele u samom selu. Gradnja je počela 1746. a po završetku najvjerojatnije je bila poput one poznate sedlaričke drvene kapele koja je radi prevelike trošnosti morala biti demontirana 1939.¹⁰ Tada kapela nema oltara već sliku sv. Jelene koja kleči uz križ (danas je sudbina te slike nepoznata niti se zna nešto pobliže o njoj), a smještena

je bila iznad drvenog oltarskog stola. O toj se kapeli ne zna ništa bliže.

Pravi oltar koji se i danas nalazi u Otrovancu postavljen je od 1757. do 1769. koja je godina i upisana u atici oltara i najvjerojatnije označava godinu završetka njegovog postavljanja.¹¹

Kanonski vizitator iz vizitacije od 1787. navodi da se kapela u Otrovancu nalazi u vrlo lošem stanju nakon 40 godina postojanja i postojala je mogućnost da se sama sruši. Stoga je vizitator nagovarao mještane neka izgrade novu kapelu.¹²

Iz ovog se vidi da je današnja zidana kapela izgrađena tek nakon 1787. Jasno je i to da je oltar bio postavljen prvo u drvenu kapelu, a tek po izgradnji nove primješten u današnju. Točna godina izgradnje današnje kapele još uvijek nije poznata. Međutim, mnogo detalja govori da je izgrađena još uvijek u tradicionalnom baroknom stilu, sa tradicionalnom trostranom apsidom, valjkastim svodom kojeg čini nekoliko manjih bačvastih, a dosta detalja govori da se radi i o građevini koja ima dosta primjese nečeg novijeg, a to potvrđuju posebno prozori koji su izrađeni u gotovo sasvim gotičkom stilu (imaju šiljati vrh). Sve to upućuje na pomisao da je crkva izgrađena u poznom XVIII. st. ili čak dovršena početkom XIX. st. Na ovoj jednobrodnoj kapeli se radilo u nekoliko do sada malo poznatih etapa, ali sasvim sigurno je vremenski razmak između pojedinih bio dosta velik.

Tlocrt, temelji i zidovi

Kada je započelo kopanje temelja i tko je načinio tlocrt ove kapele, nije poznato. Svakako je to bilo, kako je spomenuto, nakon 1787. Temelji kapele izrađeni su kao i na svim ostalim sličnim građevinama iz tog doba, a to je zidana cigla slagana nešto šire od debljine koju imaju zidovi. Debljina zidova tornja, odnosno zvonika, iznosi gotovo jedan metar, dok su zidovi broda i apside debeli 70 cm. Da li su zidovi broda zidani u jednom mahu ili u etapama, danas se ne može reći. Jedino je sigurno, da je posebno rađen zvonik, a posebno brod. To se jasno može uočiti po tome što je zvonik bio prvo ožbukano, a tek je onda zatvarana zapadna strana broda pa tako sa unutrašnje strane takozvane šante zid se samo prslanja na žbuku tornja. Da li je toranj izrađen prvo kao zasebna cijelina, također se ne zna. Možemo samo pretpostavljati i reći da je možda izgrađen pored još drvene kapele (o tome podataka nema u vizitacijama), a kada je ona srušena počeo se zidati današnji brod. Faze izgradnje potvrđuju i oblici prozora koji su na tornju sa sasvim baroknim, polukružnim završetkom, dok su na brodu sa šiljatim, u neogotičkom stilu, što jasno odvija stilski toranj od broda, pa se ovo dvoje ne uklapa u jednu cjelinu, iako se to po tlocrtu ne može vidjeti jer je izrađen sa kasnobaroknim karakteristikama.

Svod

Svod ove jednobrodne građevine izvanredno je majstorski i kvalitetno izveden. Izrađen je tehnikom boltanja cigle, a čine ga 4 bačvasto oblikovane manje cjeline na svakih 180 cm. Dio iznad kora nešto je širi tako da se može reći da je kor planiran već pri izradi tlocrta. Na svodu do danas nisu poznate nikakve slike, a ni danas nije oslikan. Ni zidovi nemaju nikakvih slikarskih radova. Svod se diže u visinu od 750 cm, dok je konha, odnosno najviša točka u apside, nešto niža od najviše točke u brodu.

Atika glavnog oltara

Krovište

Dimenzije ove kapele su sljedeće: duljina 11,6 m, širina 7,4 m u unutrašnjosti. Najveća duljina od zvonika do kraja apside iznosi 18 m. Na spomenutim dimenzijama podignuta je kvalitetna krovna konstrukcija. Do 1903. kapela je bila pokrivena šindrom (cijepane krovne daske), a od tada crijepom. Krovište je izvedeno na poznati način, »na stolicu«, kojih u ovom slučaju ima tri.

Toranj

Zvonik može činiti zasebnu cjelinu u smislu stilskih oblika, a posebno u načinu gradnje. Kapa ili pokrov zvonika izveden je u dosta rijetkoj formi. Kapa nema kruškolik oblik već se od završetka zidanog dijela diže jednostavan pokrov i gotovo izgleda kao običan krov sa velikim nagibom, a to je omogućavalo da bude pokriven šindrom. Razlika je jedino u tome što je kapa izvedena poligonalno. Gotovo ista kapa nalazi se na crkvi Sv. Leonarda u Kotarima kraj Samobora sa zvonikom iz 1746. Toranj ima sve prozore sa oblim gornjim dijelom. Kod zvona ih se nalazi 4 (sa svake strane po jedan). Na sredini njegove visine sa čela je smještena jedna manja rozeta, dok je na oko 1 m visine iznad ulaznih vrata također jedan prozor sa oblim završetkom.

Visina zvonika sa kapom iznosi oko 15 m. Dimenzije zvonika su sa vanjske strane: 290x290 cm.

Apsida

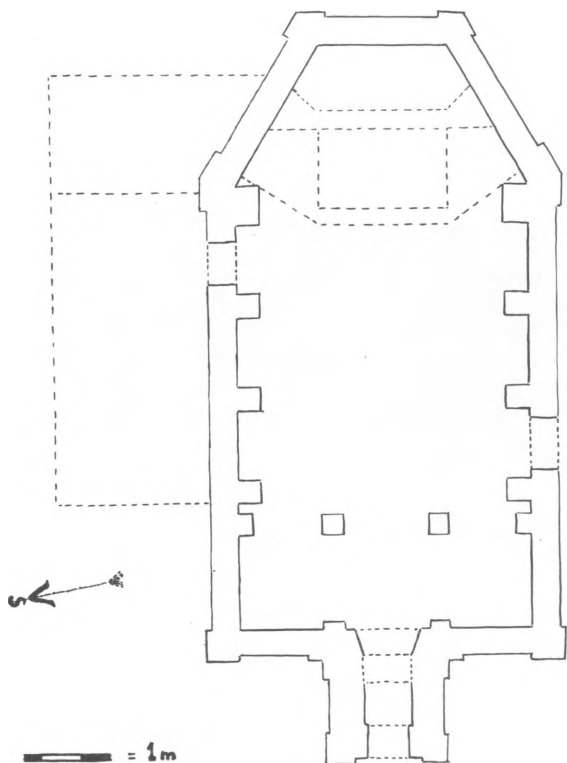
Trostrana apside koja je dosta česta kod kasnobaroknih crkava dosta se kompaktno uklapa u cjelinu. I njezin je svod bačvast dok se na jugoistočnom dijelu zida nalazi jedan prozor sa šiljatim gornjim dijelom dimenzija istih kao što su ona dva u brodu na južnom zidu. Sasvim na istočnoj strani smještena je jedna rozeta promjera 50 cm. Cijela unutrašnjost kapele obojena je u tradicionalnoj baroknoj kombinaciji zlatnog okera sa bijelim detaljima.

Kor

Kor je sasvim sigurno bio planiran prilikom izbora i izrade tlocrta. Prostire se na 17 m² dok ga nose dva stupa ispod ograde u prostoru, te dva smještena uz same zidove. Svod ispod kora sastoji se od tri bačvasta dijela. Ulaz na kor je u uglu na južnoj strani, međutim, nema stepenica već su poslije ljestve koje su se tu nalazile i ranije.

Glavni oltar

Glavni oltar kapele posvećen je Sv. Jeleni Križarici. Tko ga je postavio u razdoblju od 1757. do 1769. nije poznato. Moguće je da se radi o onom majstoru što je izradio oltar Pres. Trojstva u Turnašici.¹³

Tlocrt kapele Sv. Jelene u Otrovancu

Oltar nema palu već kip Sv. Jelene. Dvospratni je retabl. Središnji dio retabla ima nastavke sa svake strane do zidova na koje su smještena dva kipa ispod kojih su pak oblikovani niski ulazi u pozadinu oltara. Oltar djeluje raskošno i skladno, a cijeli je izrađen od drveta. Tabernakul sam za sebe također lijepo izgleda. Na vratašcima se nalazi izrezbaren kalež iz kojeg izlazi raspelo, dok su sa svake strane razmješteni anđeli, koji drže svijeće.

Na vrhu atike nalazi se kartuša sa ispisanom godinom 1769. što se uzima godinom završetka oltara. Desno od kipa Sv. Jelene smješten je kip Sv. Barbare i Sv. Lucije s lijeve strane. Iznad ulaza iza oltara s desne strane nalazi se kip Sv. Emerika, a s lijeve Sv. Ladislava, mađarskih svetaca. Uatici su razmješteni kipovi Sv. Ivana Evanđeliste i to u sredini, dok mu je sa njegove desne strane postavljen Sv. Zaharije, a s lijeve Ivan Kristitelj, sin Zaharija.

Nekada je kapela imala i propovijedaonicu od koje su danas na zidovima ostala još samo udubljenja od nosača kape. Kada je bila izrađena i kada je srušena nije poznato.

Kapela ima i sakristiju, međutim ona je izrađena u novije vrijeme i nema nikakvu kulturno-povijesnu vrijednost.

Kako se vidi na tlocrtu, kapela ima dva ulaza. Jedan se nalazi ispod tornja sa zapadne strane, dok je drugi na južnom zidu. Interesantno je da su ostala na oba ulaza sačuvana masivna drvena vrata, najvjerojatnije kraja XVIII. ili samog početka XIX. st. Kapela nema gotovo nikakav stariji inventar.

U kanonskim vizitacijama u drvenoj otrovanskoj kapeli spominje se jedno zvono. Međutim, danas se njegova sudbina ne zna. Današnje zvono nabavljeno je u Ljubljani 1899.¹⁴

Osim spomenutog u kapeli se nalazi sačuvana i jedna slika u tehnici ulje na platnu koja prikazuje Majku Božju s Kristom na desnoj ruci i žezlom u lijevoj ruci. U lijevoj ruci Krist drži cvijet, a u desnoj zemaljsku kuglu. U donjem dijelu piše: »18 S Maria S Dominicus 14«. Jasnije je da je naslikana 1814, ali od nepoznatog majstora.

U nizu baroknih građevina u Podravini značajno mjesto zauzima i ova građevina i premda se ne radi o kapeli velike kulturno-povijesne vrijednosti, ali je ona ipak svjedok jednog nestalog vremena i stila.

Desni kasnobarokni anđeo koji sjedi na tabernakulu

BILJEŠKE:

1. Pronađeni arheološki nalazi čuvaju se u Muzejskoj zbirci u Pitomači, dok je novac, koji je inače dosta rasparčan smješten u Arheološkom muzeju u Zagrebu. Vidi B. Begović: Tri stoljeća Pitomače, Pitomača 1985, B. Begović: Trasa antičke ceste Poetovio-Mursa na području đurđevačke Podravine, Podravski zbornik 1986.
2. Nije jasno po kakvom je otrovu naselje dobilo ime, odnosno kakav je otrov u vezi sa njim. Vidi B. Begović: Tri . . . , str. 163.
3. B. Begović o.c. str. 162 i dalje, te R. Horvat: Župe u Hrvatskoj Podravini u »Hrvatska prošlost« knj. 2, Zagreb 1941, str. 68 i dalje, kao i P. Cvekan: Od Kopačevca do Pitomače, Pitomača 1978, str. 64 i dalje.
4. B. Begović o.c. str. 163 i dalje i P. Cvekan o.c.
5. B. Begović o.c. P. Cvekan o.c. str. 62 i dalje.
6. R. Horvat o.c. str. 68.
7. o.c. str. 70.
8. B. Begović o.c. str. 163. Da se radi o XI. st. potvrdila su i najnovija arheološka iskapanja u 7. m. 1989. g.
9. Nalazi se oko današnje kapele koja okružena grobljem.
10. Vidi B. Begović: Primjer baroknog drvenog graditeljstva (Kapele Sv. Križa u Sedlarici) PZ 1987.
11. A. Horvat: Barok u Hrvatskoj, Zagreb 1982. str. 298, u to razdoblje smješta izgradnju cijele kapele, što ne može biti točno. Početak postavljanja oltara bilježi i kanonski vizitator 1758. P. Cvekan o.c. str. 68.

12. R. Horvat o.c. str. 70-71.
13. P. Cvekan: o.c. str. 67 i B. Begović: Barokna crkva Presv. Trojstva u Turnašici, PZ 1988.
14. P. Cvekan: o.c. str. 71.

IZVORI I LITERATURA

- B. Begović: Tri stoljeća Pitomače, Pitomača 1985.
B. Begović: Primjer baroknog drvenog sakralnog graditeljstva, PZ 1987.
B. Begović: Barokna crkva Presv. Trojstva u Turnašici, PZ 1988.
B. Begović: Trasa antičke ceste Poetovio-Mursa, PZ 1986.
P. Cvekan: Od Kopačevca do Pitomače, Pitomača 1978.
A. Horvat: Barok u Hrvatskoj, Zagreb 1982.
R. Horvat: Župe u Hrvatskoj Podravini u »Hrvatska prošlost« knj. 2 Zagreb 1941.
Spomenica župe Pitomača (u župnom uredu u Pitomači).
Muzejska zbirka Pitomača
Tlocrt: B. Begović
Fotografija: Foto »Studio« Pitomača.